2.

ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਮੁੱਖ ਅੰਗ

ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਦੋ ਮੁੱਖ ਅੰਗਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ: ਪਦਾਰਥਕ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਅਤੇ ਗੈਰ- ਪਦਾਰਥਕ ਸੱਭਿਆਚਾਰ। ਸੱਭਿ[ਆਚਾਰ] ਦੇ ਕਿਸੇ ਅੰਗ ਵਿਚ ਕੋਈ ਪਰਿਵਰਤਨ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਅਸਰ ਦੂਜੇ ਅੰਗ ਉੱਤੇ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਹਨਾ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਡਾ. ਭੁਪਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਖਹਿਰਾ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਅੰਗਾਂ ਨੂੰ ਪੰਜ ਅੰਗਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਦੇ ਹਨ। ਸਭ ਤੋਂ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਵੰਨਗੀ ਪਦਾਰਥਕ ਅੰਗਾਂ ਦੀ ਹੈ। ਦੂਸਰੀ ਵੰਨਗੀ ਸਮਾਜਿਕ ਅੰਗਾਂ ਦੀ ਹੈ। ਤੀਸਰੀ ਵੰਨਗੀ ਸੰਚਾਰਿਤ ਅੰਗਾਂ ਦੀ ਹੈ।

ਪਦਾਰਥਕ ਅੰਗ :-

ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਪਦਾਰਥਕ ਅੰਗ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਵਸਤਾਂ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਆਪ ਬਣਾਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਜਿਹਨਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਵੀ ਉਹ ਆਪ ਹੀ ਕ[ਰਦਾ] ਹੈ। ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਪਦਾਰਥਕ ਅੰਗਾਂ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਮੁੱਖ ਤੌਰ 'ਤੇ ਚੌਗਿਰਦਾ ਅਤੇ ਬਾਹਰੀ ਪਰਸਥਿਤੀਆਂ 'ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਕਿ[ੱਤੇ] ਕੰਮ ਦੇ ਆਧਾਰਿਤ ਸਮਾਜ ਦੀ ਅੱਗੇ ਇਕਾਈਆਂ ਸਿਰਜੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਹੋਰ ਪਦਾਰਥਕ ਅੰਗਾਂ ਦੀ ਸਿ[ਰਜਣਾ] ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਪਦਾਰਥਕ ਅੰਗ ਜਾਂ ਅੰਸ਼ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ:

ਕੰਮ- ਧੰਦੇ :-

ਕਿਸੇ ਸਮਾਜ ਦੇ ਕੰਮ ਧੰਦੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦਾ ਅਨਿੱਖੜਵਾਂ ਅੰਗ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਕੰਮ ਧੰਦੇ ਸਮਾਜ ਦੀ ਆਰਥਿਕ[ਤਾ] ਸਮੇਤ ਸਮੁੱਚੇ ਪਦਾਰਥਕ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਕਰਦੇ ਹ[ਨ]। ਕੰਮ ਧੰਦੇ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਮੁੱਢਲੀ ਲੋੜ ਭੋਜਨ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਵਿੱਚੋਂ ਜਨਮ ਲੈਂਦੇ ਹਨ।

ਸੰਦਾਂ ਦੀ ਤਿਆਰੀ :-

ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕੰਮ ਧੰਦਿਆਂ ਲਈ ਸੰਦਾਂ ਦੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਕੰਮ ਧੰਦਿਆਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਔਜ਼ਾਰਾਂ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਕੀਤਾ। ਇਹ ਔਜ਼ਾਰ ਹਨ ਜਿਵੇਂ- ਗੰਡਾਸੇ, ਕੁਹਾੜੀ, ਚਾਕੂ, ਤੀਰ- ਕਮਾਨ ਆਦਿ।

ਪਹਿਰਾਵਾ :-

ਪਦਾਰਥਕ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਜਾਂ ਅੰਗ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿ[ਤ]

ਪਹਿਰਾਵਾ ਵੀ ਇਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਅੰਗ ਹੈ। ਪਹਿਰਾਵਾ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਗਰਮੀ ਸਰਦੀ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਅਤੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਸੁੱਖ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਲਈ ਸਰੀਰਕ ਸੁਰੱਖਿਆ ਦੀ ਮੁੱਢਲੀ ਲੋੜ ਲਈ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੇਂਦਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਕੰਮ ਧੰਦੇ ਦੇ ਆਧਾਰ ਪਹਿਰਾਵੇ ਨੂੰ ਸਿਰਜਦੇ ਹਨ। ਹਰ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਆਪਣਾ ਵਿੱਲਖਣ ਪਹਿਰਾਵਾ ਸਿਰਜਦਾ ਹੈ।

ਹਾਰ ਸ਼ਿੰਗਾਰ :-

ਪਹਿਰਾਵੇ ਵਿੱਚ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਸਜਾਉਣ ਵਾਲੀ ਸਮੱਗਰੀ ਜਿਵੇਂ ਗਹਿਣੇ ਆਦਿ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਹੱਥਾਂ, ਪੈਰਾਂ ਕੰਨਾਂ ਅਤੇ ਗਲ ਵਿਚ ਪਾਏ ਗਹਿਣੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਕੰਮ ਢੰਗ ਅਤੇ ਅਰਥਚਾਰੇ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਵਸਤੂ ਵਟਾਂਦਰਾ :-

ਵਸਤੂ ਵਟਾਂਦਰਾ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦਾ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਅੰਗ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਵੰਨਗੀ ਮੰਡੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਸਤੂ ਵਟਾਂਦਰੇ ਦੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਵੱਲੋਂ ਨਿਰਧਾਰਤ ਨਿਯਮ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਰਿਹਾਇਸ਼ :-

ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਰਿਹਾਇਸ਼ ਜਿਆਦਾਤਰ ਮੀਂਹ, ਧੁੱਪ ਅਤੇ ਕਮਰਿਆਂ ਸਰਦੀ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ ਹੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਘਰ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਕਮਰਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡੇ ਹੁੰਦੇ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਪਿਛਲੇ ਪਾਸੇ ਕੋਠੜੀਆਂ ਸਮਾਨ ਆਦਿ ਰੱਖਣ ਲਈ ਬਣੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਬਹੁਤੇ ਘਰਾਂ ਵਿਚ ਪਸ਼ੂਆਂ ਤੇ ਰਹਿਣ ਲਈ ਇਕੋ ਘਰ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਪਰ ਕਈ ਲੋਕ ਪਸ਼ੂਆਂ ਦੇ ਰਹਿਣ ਲਈ ਦੂਸਰੇ-੨ ਘਰ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਨ।

ਖਾਣ-ਪੀਣ :-

ਖਾਣ ਪੀਣ ਵੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦਾ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਅੰਗ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਖਾਣ-ਪੀਣ ਤਿੰਨ ਵਰਗਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

੨. ਸਮਾਜਿਕ ਅੰਗ :-

ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਦੂਜੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਅੰਗ ਵਜੋਂ ਸਮਾਜਿਕ ਅੰਗਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜੋ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਨ

ਸਮਾਜ ਪ੍ਰਬੰਧ :-

ਸਮਾਜ ਦਾ ਕੰਮ ਧੰਦਾ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਦੀ ਲੋੜ ਸਮਾਜ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੀ ਲੋੜ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਸਮਾਜ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਸਮੁੱਚੀ ਸਮਾਜਿਕ ਬਣਤਰ, ਕਿੱਤੇ, ਪਰਿਵਾਰ, ਰਸਮ, ਰਿਸ਼ਤੇ ਨਾਤੇ

ਜਾਤਾਂ ਦੀ ਵੰਡ, ਕਿੱਤਿਆਂ ਦੀ ਵੰਡ ਤੇ ਵਿਆਹ ਦਾ ਸੰਚਾਲਨ [illegible] ਸਾਰੇ ਸਮਾਜਿਕ ਕਾਰਜ ਸ਼ਾਮਿਲ ਕੀਤੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਸਮਾਜਿਕ ਪ੍ਰਬੰਧ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦਾ ਬਹੁਤ ਹੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਅੰਗ ਹੈ।

ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਅੰਗ :–

3\. ਸਮਾਜ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਸਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ [illegible] ਕੰਮ ਇਸਦੇ ਸੰਚਾਲਨ ਦਾ ਹੈ। ਕਬੀਲਾ ਸਿਸਟਮ ਵਿਚ ਕਬੀਲੇ ਦਾ ਮੁਖੀ ਹੀ, ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਮੁਖੀ ਵੀ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਫਿਰ ਜਦੋਂ ਕਬੀਲੇ ਸਥਾਪਿਤ ਹੋ ਕੇ ਵੱਡੀਆਂ ਸਮਾਜਿਕ ਇਕਾਈਆਂ ਸਿਰਜੀਆਂ ਗਈਆਂ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆਏ। ਜਗੀਰਦਾਰੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਚ ਰਾਜਾ ਹੀ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਮੁਖੀ ਹੁੰਦਾ ਸੀ।

ਧਾਰਮਿਕ ਅੰਗ :–

4\. ਧਰਮ ਮਨੁੱਖ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਦੇ ਧੁਰ ਪਰੀ ਤੋਂ ਬਣਿਆ ਹੈ ਜਿਸਦਾ ਕਾਰਜ ਹੈ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਨਾ, ਇੱਕਠਾ ਕਰਨਾ, ਬ[illegible] ਰੱਖਣਾ, ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਰੱਖਣਾ ਅਤੇ ਸਮਤੋਲ ਰੱਖਣਾ। ਧਰਮ ਲੋਕਾਂ ਨਿਯਮਾਂ ਤੇ ਦਰਸ਼ਨ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਰੱਖਦਾ ਹੈ।

ਸੰਚਾਰਨ ਅੰਗ :–

5\. ਲੋਕਧਾਰਾ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਇਸ ਦਾ ਗਤਿਸ਼ੀਲ ਅੰਗ ਹੈ। ਲੋਕਧਾਰਾ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦਾ ਇੱਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਭਾਗ ਗਿਣਿਆ ਹੈ ਤੇ ਇੱਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਭੂਮਿਕਾ ਅਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਲੋਕਧਾਰਾ ਸਮਾਜ ਦੀ ਸਥਾਪਤੀ, ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਪ੍ਰਸਾਰ ਅਤੇ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਸਿੱਟਾ :–

ਸਭਿਆਚਾਰ ਅੰਗਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਮਿਥਣੀ ਕਰਨਾ ਸੌਖਾ ਨਹੀਂ। ਮਨੁੱਖ ਦੁਆਰਾ ਆਪਣੀ ਕਿਰਤ ਨਾਲ ਬਣਾਈ ਹੋਈ ਹਰ ਵਸਤੂ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦਾ ਅੰਗ ਬਣਦੀ ਹੈ। ਸਭਿਆਚਾਰ ਮਨੁੱਖ ਦੁਆਰਾ ਸਿਰਜਿਆ ਗਿਆ ਉਸਰਦਾ ਹੈ। ਸੂਰਜ, ਚੰਦ, ਤਾਰੇ, ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਆਦਿ ਕੁਦਰਤੀ ਵਸਤੂ ਹੈ ਜੋ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਅਨੁਭਵ ਦਾ ਭਾਗ ਬਣਕੇ ਉਦੋਂ ਸੂਰਜ ਦਾ ਅੰਗ ਨਹੀਂ ਬਣੀ। ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਸਾਂਝੀ ਅਨੁਭਵ ਦਾ ਭਾਗ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਉਹ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦਾ ਭਾਗ ਬਣਕੇ ਉਦੋਂ ਸੂਰਜ ਦਾ ਅੰਗ ਨਹੀਂ ਬਣੀ। ਜੇਕਰ ਕਿਸੇ ਅੰਗ ਵਿਚ ਕੋਈ ਪਰਿਵਰਤਨ ਆਉਂਦਾ ਤਾਂ ਉਸਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦੂਜੇ ਅੰਗਾਂ ਤੇ ਸੁਭਾਵਿਕ ਤੌਰ ਤੇ ਹੀ ਪਵੇਗਾ।